

п'ютерних програм, або опосередкованим. Залежно від розуміння суті процесу навчання змінюється і сам підручник, і методи його використання.

4. Оскільки підручник є матеріалізованою моделлю методичної системи, яка є імовірнісною (стохастичною), тобто її результати не можна наперед точно передбачити, і оскільки результати її функціонування залежать від іншої системи «учитель—учень», яка також є імовірнісною (різні вчителі й різні учні), то детерміновано визначити ефективність підручника без його перевірки на практиці неможливо.

В статті розглядаються проблеми взаємозв'язку методичної системи і підручника. Обґрунтовується, що: 1) підручник є матеріалізованою гомоморфною моделлю методичної системи; 2) безпосередня взаємозв'язок системи і підручника реалі-

зується через одну з підсистем підручника; 3) процес навчання — це взаємозв'язок ймовірнісних систем: методичної і системи «учитель—учень», реалізується через підручник.

Ключові слова: підручник, гомоморфна модель, взаємодія, підсистема.

The article deals with the problems of interrelations of the methodical system and a textbook. It is grounded: 1) a textbook is a materialized homomorphous model of a system; 2) the direct interconnection of a system and a textbook is realized through one of the subsystems of a textbook; 3) the process of teaching is the process of interrelation of two probability systems: methodical one and «teacher-pupil».

Keywords: textbook, homomorphous model, interrelation, subsystem.

Література

1. Большая энциклопедия. В 62 томах. — М.
2. Плахотник В.М. Мова як основний засіб навчання // Українська мова і література в школі. — 2008. — № 7-8.
3. Плахотник В.М. Прогнозування ефективності системи підручників з іноземних мов // Проблеми сучасного підручника. Збірник наукових праць. — Випуск 9.
4. Плахотник В.М. Система як базисна категорія методики навчання іноземних мов // Іноземні мови. — 2010. — № 4.
5. Плахотник В.М. Інтеграція методичної системи в загальну теорію систем // Українська мова і література в школі. — 2010. — № 8.
6. Плахотник В.М. Системний підхід і методична система // Біологія і хімія в школі. — № 1. — 2011.
7. Плахотник В.М. Організація і структура лінгводидактичної системи // Українська мова і література в школі. — 2011. — № 8.
8. Плахотник В.М. Параметри лінгводидактичної системи // Українська мова і література в школі. — 2012. — № 2.
9. Плахотник В.М. Організація і структура методичної системи (у співавторстві з Л. Величко) // Біологія і хімія в сучасній школі. — 2012. — № 2.
10. Система навчання в контексті загальної теорії систем // Педагогічна і психологічна наука в Україні. Збірник наукових праць: в 5 т. Т. 3. Загальна середня освіта. — К: Педагогічна думка, 2012. — 432 с.

ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ГУМАНІТАРНИХ ПРЕДМЕТІВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Олена БАРАНОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України

УДК 373.5.091

Статтю присвячено аналізу можливостей фундаменталізації та гуманітаризації навчання у профільній школі.

Ключові слова: фундаменталізація навчання, гуманітаризація навчання, зміст навчання.

У сучасній освіті відбуваються процеси, направлені на зміну формально-знаннєвої парадигми гуманістичною, яка базується на теоретичних положеннях гуманної педагогіки, методології. Фунда-

ментальна освіта повинна базуватися на органічній єдності природничого і гуманітарного складників. Взаємозв'язок змісту навчальних предметів необхідний для створення цілісної картини світу, яка слугуватиме науковою основою для подальшої практичної діяльності учня.

Питання фундаменталізації навчання в різних аспектах розглядали С.Я. Батишев, В.С. Безрукова, А.П. Беляєва, Н.М. Бідюк, С.У. Гончаренко, Е.Ф. Зеєр, І.Ф. Ісаєв, С.Я. Казанцев, Б.Т. Камінський, С.Ф. Клепко, І.М. Козловська, В.В. Краєвський, І.П. Кузьміна, В.С. Ледньов, Е.В. Лузік, Н.Г. Ничкало, А.М. Новиков,

Я.А. Пономарьов, Н.В. Садовніков, В.А. Сластьонін, А.В. Хуторської, Д.В. Чернілевський, Є.М. Шиянов та ін. [1-7].

Мета статті — довести, що головним фактором, який має впливати на трансформацію змісту освіти, є радикальна гуманітаризація освіти, орієнтація на людину та фундаментальні цінності, що визначають головною метою та змістом системи освіти гармонійно розвинену особистість. Принцип гуманітаризації освіти передбачає підвищення статусу гуманітарних і суспільних навчальних предметів із суттєвим переосмисленням та переглядом їх змістового наповнення.

Аналіз та організація будь-якого навчального процесу мають бути направлені на мету навчання, його зміст і процес, що забезпечує засвоєння учнем цього змісту.

З позиції системного підходу фундаментальність освіти характеризується цілісністю, взаємозв'язком та взаємодією елементів, а також наявністю системоутворювальних стрижнів.

З точки зору діяльнісного підходу фундаментальність представлена наявністю таких структурних елементів змісту освіти, як досвід пізнавальної діяльності, що фіксуються у вигляді знань; досвід здійснення відомих способів діяльності — дії за зразком; досвід здійснення творчої діяльності під час вирішення проблем — готовність знаходити нестандартні рішення; досвід здійснення емоційно-ціннісних відношень.

Під терміном «фундаменталізація» розуміють істотне підвищення якості освіти й освітнього рівня людей шляхом відповідної зміни змісту предметів і дисциплін, що вивчаються, та методології навчально-виховного процесу [1; 2; 4; 7].

Фундаменталізацію навчання в сучасній школі доцільно розглядати як дидактичний принцип, цілісний багатовимірний процес удосконалення дидактичної системи, компоненти якої трансформуються з урахуванням специфіки принципу фундаментальності; систему умов проектування фундаментального освітнього простору, компонентами якого є мотиваційний, ціннісно-смісловий, креативний, інтелектуальний, діяльнісний, інформаційний, комунікативний.

Фундаментальними можна вважати будь-які знання, які становлять основу, «фундамент» певного предмета, дають можливість постійно здобувати нові знання, забезпечують формування ключових компетентностей учня, його мобільність (принаймні в межах обраного профілю). Саме тому для кожного напрямку підготовки цей «фундамент» буде специфічним. Для кожного профілю має бути визначений свій перелік предметів у циклі фундаментальної підготовки, яка становитиме основу вибору майбутнього напрямку професійної діяльності.

Підставою для відбору змісту шкільної освіти слугують загальні принципи, що визначають підхід до його конструювання, та критерії, що виступають як інструментарій визначення конкретного наповнення змісту навчального матеріалу в навчальних дисциплінах.

Конкретизація вимог до навчального матеріалу можлива за умови розгляду процесу навчання на рівні навчального предмета з урахуванням зворотного зв'язку на цей процес характеристик його реалізації у процесі навчання.

Підходи до поняття «зміст навчального предмета» ускладнювалися й конкретизувалися протягом тривалого часу. На сучасному етапі воно розглядається як

цілісна система, що включає як провідний компонент наукові знання предметного характеру, політехнічні й світоглядні знання, засоби засвоєння цих знань, формування вмій та навичок, а також засоби розвитку і виховання. До процесуального блоку належить комплекс допоміжних знань: метанаукових (логічні, методологічні, філософські), історико-наукових, міжпредметних та оцінних знань [3-7].

Важливим є визначення провідного компонента у складі навчального предмета: предметні наукові знання (фізика, хімія, біологія, географія, історія, суспільствознавство, астрономія, рідна мова, математика); способи діяльності (іноземні мови, креслення, фізичне виховання, трудове виховання, рідна мова, комплекс технічних дисциплін); формування певного бачення світу (образотворче мистецтво, музика, література). У деяких предметах провідними є два компоненти, що належать до освітніх галузей «Математика» і «Мови та літератури».

За І.Я. Лернером, першим елементом змісту освіти є знання — саме той фундаментальний базис, який є основою викладу будь-яких основ наук [5].

Другим елементом змісту є досвід здійснення способів діяльності — системи дій, що піддаються відтворенню, а організація їх засвоєння реалізується у формі запитань, завдань і вправ.

Третій елемент змісту зумовлений метою навчання — розвитком творчих можливостей учнів. Для цієї діяльності характерні такі процесуальні характеристики, як бачення нової проблеми, самостійне перенесення знань на різні види діяльності, бачення структури об'єкта, альтернативне мислення, комбінування вже засвоєних способів вирішення проблем, побудова оригінального способу рішень.

Четвертий елемент змісту відповідає четвертій меті навчання — набуття досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності. Досвід емоційної вихованості тісно пов'язаний із системою соціальних норм і потреб. Важливо мати на увазі, що емоції, почуття завжди спрямовані на якийсь зміст, тобто вони предметні.

С.Л. Рубінштейн вважав, що афективна сфера відносно самостійна стосовно інтелектуальної та інших сфер діяльності. Саме тому так важливо насичувати зміст відповідними елементами, які можуть формувати людські потреби, емоції, емоційно-ціннісне ставлення до дійсності.

Останнім часом досить складним є питання змістового наповнення гуманітарних предметів. Вивчення предметів гуманітарного циклу має на меті формування зацікавленого читача, здатного до естетичного сприйняття класичної й сучасної літератури, співчуття, яке базується на адекватному сприйнятті прочитаного тексту.

Сучасні дослідження вказують, що, крім означеного, нагальною потребою сучасного суспільства є формування засобами підручника мовної, мовленнєвої, комунікативної та соціокультурної компетентності (І.П. Гудзик, Л.І. Курач, Г.Т. Шелехова та ін.) [4, с. 360-366; 372-377]. Виокремлюються предметні компетентності, що мають формуватися також і засобами підручника. Навчальні тексти підручників з літератури для учнів 5-6 класів мають спрямовувати їх на оволодіння основами літературної (предметної) компетентності. Найскладнішими процесами для учнів є робота з навчальними текстами з теорії літератури; засвоєння

предметно-понятійного змісту; характеризування літературознавчих понять, законів і закономірностей літературного розвитку, жанрово-стильових ознаки тощо (В.В. Снегірьова та ін.) [4, с. 389-395].

Нагальною потребою сучасної школи є формування комунікативно зорієнтованої особистості, яка б активно користувалася українською мовою, застосовувала здобуті знання, сформовані вміння та навички в різних життєвих ситуаціях з дотриманням культури спілкування і мовленнєвої поведінки, вдосконалювала власне мовлення (Г.Т. Шелехова) [4, с. 360-366].

З метою визначення стану інформованості вчителів та учнів старших класів щодо питання фундаменталізації освіти, зокрема гуманітарних предметів, наповненості програм з навчальних предметів гуманітарного циклу, їх відповідності сучасним досягненням та вимогам, чинників, що можуть зміцнити позиції сучасної школи, здійснено анкетування вчителів та учнів старшої ланки школи-гімназії «Троєщина» (Деснянський район м. Києва).

Аналіз показав, що вчителі вважають важливими питання трансформації змісту освіти у напрямку фундаменталізації. На запитання «Що, на Вашу думку, має включатись до змісту освіти? (розподілити за ступенем важливості біля кожного варіанта — 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7)» респонденти відповіли:

— засоби активізації гуманного і творчого начала в освіті (85,7 %);

— принципи міжпредметних зв'язків (42,9 %);

— методологія розкриття і практичного викладення теоретичного знання (42,9 %);

— принципи розкриття процесу й історії пізнання, руху ідей (28,9 %);

— основні та нерозв'язані соціальні і наукові проблеми, важливі для суспільного й особистісного розвитку (28,9 %);

— спрямування на розкриття основних галузей, де теоретичні знання знайдуть практичне застосування (14,3 %);

— філософські підвалини загальноосвітнього значення (14,3 %).

Переважна більшість учителів вважають, що гуманітарні і суспільні предмети можуть бути фундаментальними.

Фундаментальне ядро предметів гуманітарного циклу, на думку вчителів, має містити принципи, механізми, способи задля: а) формування цілісної особистості; б) сприйняття людини, її індивідуальності як найвищої цінності; в) позитивного сприймання дитиною навколишнього світу; г) виховання громадянина і патріота; ґ) реалізації загальнолюдських цінностей; д) розкриття культурологічного складника знань; е) гармонійного всебічного розвитку особистості.

Анкетування старшокласників гімназії проводили з кількох питань (в анкету для учнів виносили 1, 2 і 5 запитання з анкети для вчителів). Відповіді розподілилися таким чином.

Старшокласники відповіли, що, на їхню думку, програми збагачуються сучасними творами чи досягненнями світової культури (72 % — так; 24 % — ні; 4 % мають сумніви); програми не потребують змін (52 % — так; 8 % — ні; 40 % мають сумніви); програми від-

повідають їхнім пізнавальним, естетичним потребам (68 % — так; 12 % — ні; 20 % мають сумніви); програми містять деякі речі, які можна видалити без шкоди для викладання, які втратили актуальність, не мають виховної цінності (36 % — так; 24 % — ні; 40 % мають сумніви); програми містять спірні для вивчення учнями певного віку речі (4 % — так; 64 % — ні; 32 % мають сумніви); програми перевантажені (12 % — так; 68 % — ні; 20 % мають сумніви).

Із чинників, що можуть вплинути на зміцнення позицій сучасної школи, старшокласники зазначили (відмічати можна було кілька варіантів): зміцнення матеріально-технічної бази (32 %); сучасне і регулярне методичне забезпечення педагогічного процесу (підручники, посібники) — 16 %; фундаменталізацію змісту шкільних програм та підручників (32 %); зменшення наповненості класів (24 %); компетентісно спрямоване навчання, орієнтацію на майбутню практичну діяльність учня (40 %); кращу теоретичну та практичну підготовку вчителів (0 %); застосування педагогічних інновацій у навчально-виховному процесі школи (80 %).

Вважають, що гуманітарні предмети можуть бути фундаментальними вважають 84 % старшокласників; 16 % так не вважають.

Аналіз результатів анкетування вчителів засвідчив, що ця проблема не зовсім чітко усвідомлюється як пріоритетна в сучасній школі; зміст поняття «фундаменталізація змісту освіти» повинен бути уточнений і доведений до широкого загалу вчителів та учнів старшої школи; зміст предметів гуманітарного циклу повинен бути переглянутий відповідно до сучасних критеріїв; сучасна освіта потребує створення концептуальної моделі фундаменталізації змісту гуманітарних предметів в умовах профільного навчання.

Старшокласники вважають, що зміст предметів, що їм викладають, відповідає сучасним досягненням науки й культури, але може бути переглянутий та відкоригований; акцентують увагу на доцільності застосування педагогічних інновацій у навчальному процесі, відмічають важливість компетентісно спрямованого навчання, орієнтації на майбутню практичну діяльність.

Отже, чинниками-пріоритетами, що мають впливати на трансформацію змісту освіти, є радикальна гуманітаризація змісту освіти, орієнтація на людину та фундаментальні цінності. Принцип гуманітаризації освіти передбачає підвищення статусу гуманітарних і суспільних навчальних предметів із суттєвим переосмисленням та переглядом їх змістового наповнення.

Стаття посвячена аналізу можливостей фундаменталізації і гуманітаризації обучения в профільній школі.

Ключевые слова: фундаменталізація обучения, гуманітаризація обучения, содержание образования.

This article analyzes the possibilities of fundamentalization and the humanization of education in profile schools.

Keywords: fundamentalization training, humanization of education, the content (subject) of education.

Література

1. Гончаренко С.У. Фундаментальність чи вузький професіоналізм освіти / С.У. Гончаренко // Дидактика професійної освіти: зб. наук. праць. — Хмельницький : ХНУ, 2004. — Вип. 1. — 208 с.
2. Гриншкун В.В. Особенности фундаментализации образования на современном этапе его развития / В.В. Гриншкун, И.В. Левченко // Вестник РУДН. — 2011. — № 1. — С. 1-5. — (Сер.: «Информатизация образования»).
3. Леднев В.С. Содержание образования / В.С. Леднев. — М.: Высш. шк., 1989. — 150 с.
4. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В.М. Мадзігон; наук. ред. О.М. Топузов]. — К.: Педагогічна думка, 2011. — Вип. 11. — 800 с.
5. Теоретические основы содержания общего среднего образования / [под ред. В.В. Краевского, И.Л. Лернера]. — М., 1983. — 352 с.
6. Трубочева С.Е., Корсакова О.К. Зміст сучасної шкільної освіти: дидактичний аспект: посібник. — К.: ФАДА ЛТД, 2003. — 56 с.
7. Хуторской А.В. Современная дидактика: учебное пособие. — 2-е изд., перераб. — М.: Высшая школа, 2007. — 639 с.

ПІДРУЧНИК У СИСТЕМІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

*Антоніна ГРИВКО,
Інститут педагогіки НАПН України*

УДК 37.013.3(06)

У статті розглянуто підручник як носій змісту і засіб організації навчання з погляду компетентнісного підходу, окреслено його роль і функції в процесі формування предметних і ключових компетентностей учнів.

Ключові слова: *підручник, компетентнісний підхід, компетентність, функції підручника, зміст підручника, моделювання, особистісно орієнтоване навчання.*

Компетентнісний підхід до шкільної освіти потребує істотних змін щодо змісту й технології розвивального особистісно зорієнтованого навчання, самовиховання, самонавчання, закладеного в підручнику. Підручники з усіх шкільних предметів відповідно до програми й Державного стандарту освіти є засобом формування (через систему вправ і завдань) як предметних, так і ключових, загальнопредметних компетентностей учнів, до яких належать загальнонавчальна (уміння вчитися), комунікативна (здатність правильно формулювати й виражати думки й почуття, застосовувати знання мови в усіх видах мовленнєвої діяльності і в різних сферах спілкування), загальнокультурна, проектно-технологічна компетентність (здатність учнів застосовувати знання, уміння й особистий досвід у предметно-перетворювальній діяльності), соціальна компетентність (здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі й команді, виконувати різні ролі й функції в колективі), саморозвитку й самоосвіти тощо.

Перенесення акценту з інформаційно-накопичувальної спрямованості навчання на формування й розвиток здатності самостійно здобувати знання в процесі пошуково-дослідницької практичної діяльності, застосовувати їх як у навчальних, так і нестан-

дартних творчих ситуаціях, сприяє успішному формуванню предметних і ключових компетентностей.

Загальнотеоретичні основи формування компетентностей учнів розглядають С. Бондар, М. Гончарова-Горяньська, Л. Гузєєв, І. Гушлевська, О. Дахін, І. Єрмаков, О. Локшина, А. Маркова, О. Овчарук, Л. Парашенко, Дж. Рамен, С. Трубочева, П. Хоменко, А. Хуторської, С. Шишов. Питання реалізації компетентнісного підходу в шкільних підручниках досліджують М. Бурда, М. Головка, М. Вашуленко, Г. Шелехова, Н. Голуб.

Сучасний підручник як багатофункціональну систему навчання й розвитку досліджували Д. Зуєв, Г. Гранік, А. Блох, І. Лернер, В. Біблер, В. Безпалько, А. Гречихін, Н. Кодлюк, В. Максаковський.

Метою статті є спроба розглянути підручник як носій змісту й засіб навчання з погляду компетентнісного підходу, проаналізувати його роль і функції у процесі формування предметних і ключових компетентностей учнів.

Особливої актуальності проблема підручникотворення набуває у зв'язку з оновленими навчальними програмами й затвердженими Державними стандартами. Функції підручника розширюються завдяки впровадженню ІКТ в усі сфери науки, виробництва, культури, освіти, практичної діяльності, повсякдення. Формування комунікативно-комунікаційних компетентностей стає основою шкільного навчання, підґрунтя для якого закладається у дошкільні роки.

Шкільний підручник є основою для організації навчально-виховного процесу. Проблема творення шкільного підручника була й залишається в центрі уваги фахівців у галузі педагогіки, психології, методики різних предметів. Визначень шкільного підручника існує багато, наприклад: підручник — масова навчальна книга, яка викладає предметний зміст освіти й визначає види діяльності, призначені шкільною про-